

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

„ЦЯЛАТА ИСТИНА
И САМО ИСТИНАТА“: ЕТИЧЕСКИ
И ЕСТЕТИЧЕСКИ АСПЕКТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ПРЕВОДА НА АНТИЧНИ
ТЕКСТОВЕ В XXI В.

Йоана Сиракова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

WHOLE TRUTH
AND NOTHING BUT THE TRUTH”: ETHICS
AND AESTHETICS OF TRANSLATION AND CHALLENGES
IN TRANSLATING ANCIENT
TEXTS IN 21 CENTURY

Yoana Sirakova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. Throughout the whole long-lasting history of translation the translator of ancient texts and authors has always been particularly affected by the relations between truth and ethics and translator’s task. Negotiations between translators and texts has always privileged the ancient text basing on the concept of faithful translation and therefore bringing backward aesthetic values, readers’ response and communication between audiences and texts. This paper deals with some aspects of the conflicts between truth, ethics and aesthetics in translating texts from Greco-Roman antiquity in the context of changing translating attitudes in twenty first century.

Key words: translation, Antiquity, ethics of translation, aesthetic translation, Classical receptions

Истина, етическо и естетическо в превода

Йопи Принс оприличава преводача на свидетеля в съда, който е длъжен да се закълне да казва истината и само истината, перифразирайки задължението на преводача да се придържа и да бъде верен „на текста и само на текста“ (Prins 2005: 229). Самото понятие за цялостна истина е разкритикувано и от

Джордж Стайнър: „цялата истина и само истината“ е въображаем идеал от съдебната зала и семинарите по логика“ (Стайнър 2014: 279). Към същата рамка на юридическата метафора на превода трябва да добавим и идеята за забраната за „преминаване отвъд текстурата на оригинала“ по силата на „договора, обвързващ превода с неговия оригинал“ (Берман 2007: 38), който не следва да бъде пренебрегван от преводачите, ако те искат да спазват едновременно етическата и естетическата цел на превода. В този поглед към преводния процес обаче липсва един алтернативен, но не по-малко значим договор – договорът между преводача и неговите читатели. „Преводният договор“ би следвало да урежда едновременно отношенията на преводача към първообраза и към публиката, в рамката на които отношения и по силата на който договор той (преводачът) играе ролята на посредник. Оттук произтича и своеобразният конфликт между етическото и естетическото в превода, доколкото етиката се свързва с договора между оригинала и неговия превод (или преводач), а естетиката е неизменно положена в полето на отношенията между преводач (или автор) и читател. Помиряването между етиката и естетиката в превода преминава през отместване на фокуса на етическото от договора между оригинала и неговия превод към договора между преведения оригинал и неговия читател.

Буквалният превод естествено се налага и свързва с истината още през Средновековието и постепенно бива възприет не само за преводите на свещените текстове, но и за другите видове дискурси. Така предаността към (истината на) класическите автори и асоциирането им с авторитета на класическото, универсалното и естетическото като неизменно изискване в превода придава на античните текстове ореол на квазисвещеност. Идеята за същностното превъзходство на античните творби поставя под въпрос независимия статус и стойността на новите художествени текстове. Своеобразният сблъсък между етика и естетика намира своето основание в силно повлияната от филологическите занимания и предпоставки археологическа нагласа към превода на автори от Античността, при която първоизточникът винаги е привилегирован за сметка на продукта и достоверността е необходимо условие за постигане на крайната цел на превода, каквато и да е тя. Престижността на другостта подклажда стремежа към археологическа възстановка и внимателно и грижливо съхранение на сакрализирания оригинал, дори към превръщането на преводача в своеобразен двойник на автора.

Схващането за античните текстове като художествени независимо от жанровите условия (по традиция Омир, Изократ, Цицерон, Вергилий или Овидий са също толкова художествени, колкото Платон или Аристотел, поне в средите на занимаващите се с класическата античност у нас) е общоприето за преводачите от двата исторически езика, старогръцки и латински, и това е едно от основанията да говорим за конфликт между етическото и естетическото в преводния процес. Платон например е четивен и максимално лексикално и стилистично буквален. Доколко текстовете на Платон или Аристотел

например биха привлекли по-широка публика и биха могли да се отворят за по-непривилегирована аудитория чрез инструмента „превод“, е противоречив въпрос. Те изискват много по-малко комуникативност¹ в превода, отколкото античните поетични творби, драмата, епистографската и ораторската проза например, или дори историографията.

Публиката не чете Платон, за да се забавлява или да получава удоволствие от съдържанието и формата на писаното слово. В този смисъл преводачът не е задължен да „разкроява“ или „опитомява“ (още по-малко да вулгаризира) текста, за да го направи популярен, да се превръща в посредник на една прекъсвана и ограничавана от чуждостта комуникация, при която всяка по-дълбока и значима преводна трансформация не просто би накърнила текстовите характеристики (е.г. терминологията и съдържащите се в нея дефиниции на понятия, които трудно могат да бъдат освободени от рамките на терминологичните си езикови значения и ако бъдат освободени, то ще подлежат на различна интерпретация) на оригинала, но и в по-широк смисъл духа на текста. Да направиш (е.г.) философския текст приятен за четене с привнасянето на елементи от приемния контекст на нов, различен дух, отговарящ на естетическите потребности и нагласи на съвременната читателска публика, със сигурност не е укоримо в епохата на следистината, но не е и задължително, докато за типовете текст, чиято доминантна функция е експресивната, това е условие *sine qua non*.

Литературният превод обикновено се определя като „версия“ на античния текст (и то на поетичен по-скоро, отколкото на прозаичен), създадена с намерението да се представи един естетически стойностен обект, един нов текст с определена естетическа стойност (Hall 2008: 317). Естетическата оценка обаче винаги е единствена и конкретна, *per se*, и затова не би могла да се отнася едновременно към изходния и към целевия текст.

Естетическият поврат² в превода

Често във фокуса на анализа на художествения превод на античните произведения попада и въпросът за канона, за класическия (а оттук и априори естетическия) статус на оригиналните творби и аналогичното превръщане на някои техни преводи в класически образци. В рамката на подобни интерпре-

¹ Доколкото въобще можем да говорим за комуникативност при превода на художествени текстове. Критиката на Берман по отношение на приложението на този технически термин към художествения превод не е неоснователна (Берман 2007: 68). Въпреки това ще си позволим да говорим за комуникиране, но на естетическата стойност на оригинала в превода, доколкото естетическите характеристики на художествената творба могат да бъдат схващани като крайна цел на преводния акт.

² Термин, изкован от Чарлз Мартиндейл (2005), по аналогия с „лингвистичния поврат“, „културния поврат“ (Martindale 2005: 166), обозначаващи промяната във фокуса на интерпретациите в обществените и хуманитарните науки или „демократичния поврат“, добил в последните години разпространение в областта на науките за Античността.

тации и като се опира на философските възгледи на Платон, Кант и Гадамер, Чарлз Мартиндейл ни представя опит за излизане от йерархичната или бинарна същност на преводната теория и за изграждане на „естетическа теория на превода“ (Martindale 2008), която неслучайно се опира на един придобил класически статус превод именно на Овидий.

В основата на поетическата програма на Овидий стои съзнателният стремеж за демонстриране на способността и умението му на повествовател и разказвач, отразен в израза *referreidemaliter* (Ovidius, *Arsamatoria*, II.128) („да разказва същото по различен начин“). Принципът *referreidemaliter* е приложим еднакво за творческия акт, но и за акта на превода, за разказването, но и за превеждането. Спецификата, която отличава повествованието на Овидиевата поема *Метаморфози* в сравнение с поетическите образци на предходното поколение творци, е ясно разграничимата художествено-естетическа цел, ориентацията към непосредствени, емоционални, чувствени ефекти в контекста на едно също така непосредствено съпреживяване на текста. Овидий не възпява и не утвърждава, а разказва, и разказва не за да поучава или морализаторства, не за да принася полза, а за да доставя удоволствие, да забавлява (Недялкова-Сиракова 2012: 28). Естетическата стойност на поемата от гледна точка на собствения ѝ културно-исторически контекст се дефинира от знаковата ѝ проява едновременно като продукт на *otium* (свободно от (обществени) занимания време, покой, бездейтелност) и продукт за *otium*, поезия без сериозна ангажираност с проблемите на екстратекстуалната среда (Недялкова-Сиракова 2012: 26). Естетическите цели на художественото произведение са неизменно и тясно обвързани с неговото конкретно ситуативно обкръжение. Ако взаимодействието между текст и реципиент създава текстуалния обект (Edmunds: 2001: 61), то с промяната в субекта на четене се изменя и текстуалният обект, и това важи в още по-голяма степен за възприемащия превода.

Преводът не е въпрос на извличане на съдържание от едно цяло и предаването му на друг език, а по-скоро на едновременно пресъздаване на форма и съдържание с цел да се получи един естетически обект (Martindale 2008: 88).

Естетическият превод започва с естетическа оценка и включва сътворяването на нов красив обект чрез акта на естетическо повторение (реплика, бел. моя), което не е чисто инструментална форма на копиране (Martindale 2008: 93).

Според Мартиндейл в такъв контекст и с оглед на тяхната красота отношенията между оригинала и неговата версия стават ирелевантни (пак там), йерархичната връзка оригинал – превод, изходен – целеви текст се разкъсва, или с други думи, основният за етиката на превода (Берман et al.) договор между оригинала и неговия превод бива разтрогнат за целите на естетическия превод.

Аисторичното схващане за античните творби като класически и универсални, т.е. с неизменна във времето естетическа стойност, бележи българската преводна традиция на големите книги и автори на Античността, сред които и Овидий. За разлика от западноевропейската преводна традиция на неговата

поема „Метаморфози“, в която свободните претворявания играят първостепенна роля, у нас повечето преводи следват стриктно договора между оригинала и неговия превод и се характеризират с максимално възможния и допустим от метрическата структура буквализъм³. Причините за малобройността на свободни преводи и за липсата на модерни (и дори постмодерни) пресъздавания на поемата, бележещи нейната рецепция през XX в., каквито са *After Ovid: New Metamorphoses* (изд. Michael Hofmann и James Lasdun, 1996) и *Tales from Ovid* на Тед Хюз (1997) и които разширяват творческото пространство на преводните типове и различните перспективи към Овидиевата поема, трябва да търсим освен в кратката традиция на преводно реципиране (макар Овидий да притежава най-многобройни преводи на български език, наред с Омир и Вергилий), така и в схващането на преводаческия акт като дейност, присъща на и неразривно свързана с филологическата наука, която поставя неотменните си изисквания за точност и вярност спрямо първоизточника.

Естетическо и общенно в превода

Интересът към други форми на писане извън високия епически жанр вероятно стои в основата на открояването на друг представител на римската литература в художествената констелация от фигурите на Вергилий, Овидий и Хораций: Катул.

Предаването на характерното за множество поеми на Катул общенно съдържание попада във фокуса на дискусията за конфликта между естетическото и етичното и повдига въпросите за преодоляването на неестетичните (от гледна точка на културата реципиент) елементи в творчеството му. Различните преводачески стратегии, според наблюденията на Дебора Робъртс, се движат в три глобални сфери: на научността, на евфемистичните замествания и на разговорния регистър (Roberts 2007: 278). Проблемът при превода на общенното в античните текстове в разглеждания период от края на XVIII в. до 1950 г. има два основни аспекта: на първо място, необходимостта от защитаване на класическия статус на античния текст, на оригинала, а оттук и на неговия автор, и на второ място, нуждата от закрила на читателя на превода било заради неприемливостта на нецензурното за определена читателска публика (класа), било заради опасността от поквара на по-податливата на влияния (разбирайте: по-необразована) публика. Тези два аспекта на отношенията между превод и оригинал и превод и аудитория намират конкретни проявления в разнообразните видове защита, изразяващи се, от своя страна, в избора на различни преводачески методи и стратегии.

Подходът на защита на читателя и обществото обхваща и цензурираните версии на изданията, като „прочистването“ може да се изрази в някол-

³ Доказателства (включително и базирани на статистика на трансформационните процедури) за това се съдържат в нашето изследване за българските преводи на поемата (Недялкова-Сиракова 2012).

ко различни стратегии: пропускане на отделни думи, изречения или пасажии; оставяне на общенните места в „благоприличната неяснота“ (Heseltine 1913: XVI, цит. от Roberts 2007: 292) на езика на оригинала; предаването им на друг език, различен от английски (напр. френски или латински за древногръцките текстове) или използването на евфемизми, които Робъртс нарича „възпитани еквиваленти“ (Roberts 2007: 291).

В българската преводна традиция на Катул, чието начало може да бъде поставено с появата на едно негово стихотворение (Carmen 70) през 1890 г. във вестник „Дума“ (год. 1, кн. 6), стихотворенията с общенни елементи са грижливо отбягвани от преводачи или учени до появата на първия цялостен превод през 1996 г.⁴, в който също са налице пропуски. Едва във втория пълен превод на всичките 116 „песни“ на Катул, датиращ от 2009 г., на читателя (на поета и на творбата му) не е спестено нищо от т.нар. общенна лексика. Прочистването или замъгляването ѝ в българските преводи се вписва в стратегиите на предаването им в европейската традиция. Едни от най-често „прочистваните“ стихове са началните редове на ст. 16.

Честта ви ще убия и ще ви охуля,
теб, Аврелий развратен, и теб, жалък Фурий

(Книгата на Катул, 1996,
прев. Н. Бакърджиева)

Ще ви шиbam и в устите ще ви го зачукам,
кръшни ми Фурий и пухльо Аврелий!

(Катул, 2009,
прев. Я. Букова)

В първия превод наблюдаваме прикриване на общенното значение чрез евфемистична перифраза на единия глагол (убивам честта), докато вторият „възпитан“ еквивалент (охулявам) изцяло измества фокуса на латинската дума от техническия аспект на сексуалния акт (*irrumo* = *fellatio*). Преводът на Яна Букова е максимално буквален, но не и вулгаризиращ до нечетивност⁴. От художествено-естетическа перспектива това стихотворение на Катул поставя най-малко два проблема. Първият засяга характерната естетизация на общенното и неблагоприличното в поезията му и стратегиите за тяхното предаване в преводния продукт. Освен това, повторението на първия и последния стих изпълнява службата на рамкиращ елемент на една много съществена за поета тема, която отразява специфичен за римските автори *locus communis*, третиращи шеговитата и лековатата от античната перспектива, а от съвременна – вероятно и нецензурна, проблематика. Катул всъщност пледира за разграничаването на благопристойността на поезията от тази на автора, на етиката и естетиката на поета:

че по стихове, написани с любов,
ме сметнахте безсрамен. Подобава
на поета богобоязлив да бъде,
но стиховете не без остроумие

(Книгата на Катул, 16. Негодувание, 1996,
прев. Н. Бакърджиева)

Какво решихте: като пиша дръзки стихчета,
то значи съм човек без капка свян?
Поетът има нужда от пристойност,
но стиховете му изобщо нямат.

(Катул, 16, 2009, прев. Я. Букова)

В този смисъл общенното слово притежава специфична художествено-естетическа функция за очертаване и подчертаване на контраста между благопристойността на поета и неблагопристойността на неговата поезия и би следвало да се възприема като празно от съдържание точно толкова, колкото са изпразнени от конкретика и реални намерения ругатните в съвременното ежедневие.

Заклучение

Ако естетическото е онова, което се губи в превода, мисията за неговото предаване е невъзможно начинание и сътворяването на нов естетически обект се превръща в първостепенна задача на преводача. Ако отместим обаче фокуса на преводаческото задължение към верността (и истината) на естетическото в творбата, към верността спрямо публиката, то претворящото присвояване ще бъде естествено положено в основата на преводния акт.

Библиография

- Берман 2007:** Берман, А. *Преводът и буквата или страноприемница за далечното*. Прев. Р. Станчева. София: Панорама плюс, 2007.
- Недялкова-Сиракова 2012:** Недялкова-Сиракова, Й. *Българските преводи на Метаморфози на Овидий. Промяната в образността и кохерентността на творбата в превода*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Стайнър 2014:** Стайнър, Дж. *След Вавилон. Аспекти на езика и превода*. София: Изток-Запад, 2014.
- Hall 2008:** Hall, E. Navigating the Realms of Gold: Translation as Access Route to the Classics. – In: *Translation and the Classics. Identity as Change in the History of Culture*. Ed. by A. Lianeri, V. Zajko. Oxford New York: Oxford University Press, 2008, pp. 315-340.
- Edmunds 2001:** Edmunds, L. *Intertextuality and the Reading of Roman Poetry*. Baltimore and London – The John Hopkins University Press, 2001.
- Martindale 2008:** Martindale Ch. Dryden's Ovid: Aesthetic Translation and the Idea of the Classic. – In: *Translation and the Classics. Identity as Change in the History of Culture*. Ed. by A. Lianeri, V. Zajko. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008, pp. 83-109.
- Martindale 2005:** Martindale Ch. *Latin Poetry and the Judgment of Taste. An Essay in Aesthetics*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Prins, Y. 2005:** Prins, Y. Metrical Translation: Nineteenth-Century Homers and the hexameter Mania. – In: *Nation, Language and the Ethics of Translation*. Ed. by S. Bermann, M. Wood. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005, pp. 229-256.
- Roberts 2008:** Roberts D. Translation and the 'Surreptitious Classic': Obscenity and Translatability. – In: *Translation and the Classics. Identity as Change in the History of Culture*. Ed. by A. Lianeri, V. Zajko. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008, pp. 278-314.

